

УЗ ДВАДЕСЕТОГОДИШЊИЦУ УСТАНКА НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Пуковник ДАНИЛО ЈАУКОВИЋ

НАПАД НА ПЉЕВЉА 1941.*)

Почетком октобра 1941. године упутио је друг Тито писмо Покрајинском комитету за Црну Гору у коме му је дао задатак да одмах упути у западну Србију 2.500—3.000 добро наоружаних бораца,¹⁾ јер би то имало велик и војнички и политички значај. Писмо је стигло ПК послје 20 дана, али се извршењу задатка приступило тек почетком новембра, кад је по одлуци ЦК КПЈ тамо стигао Иван Милутиновић.

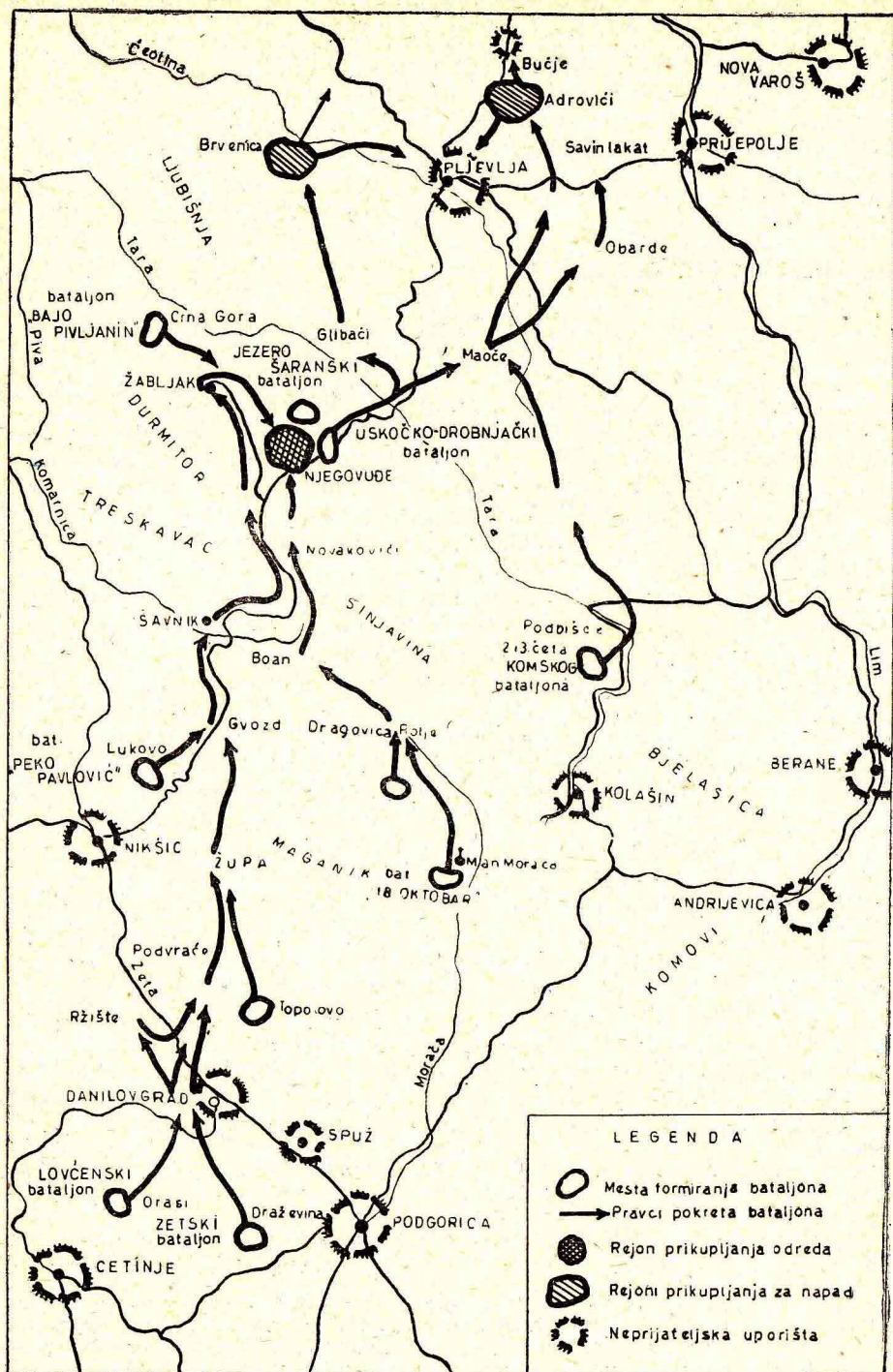
Одлука о упућивању партизанског одреда у Србију наишла је на ванредно одушевљење. Готово сви чланови Партије, као и велик број непартијаца, јавили су се у ове јединице, тако да је ПК морао упутити писмо окружним и мјесним комитетима, бироима ћелија и политичким комесарима јединица, у коме је наглашено да свакако треба упутити у Србију и чланове Партије, али исто тако да морају оставити потребан број партијаца за рад на терену и за партизанске јединице које остају у Црној Гори. Захваљујући великом одзиву, формирање снага за овај задатак извршено је за непуних 15 дана. Формирани су Штаб одреда²⁾ и 9 батаљона: Ловћенски, Зетски, „Бијели Павле“, „Пеко Павловић“, „18. октобар“, Комски, Језеро-шарански, Ускочко-дробњачки и „Бајо Пивљанин“. Три прва батаљона, прикупљени у рејону слапа Зете, кренули су 21. новембра правцем Жупа никшићка — Гвозд, гдје им се прикључио никшићки батаљон „Пеко Павловић“ и одатле наставили марш до Његовуђе гдје су стигли 26. новембра. Батаљон „18. октобар“ и двије морачке чете из Комског батаљона кретали су се правцем Морача — Боан — Новаковићи, па су и они 26. новембра стигли на Његовуђу. Ту су се одреду прикључила и три батаљона из дурмиторског среза, док је главнина Комског батаљона преко Мојковца стигла 28. новембра у Маочу.³⁾

*) Чланак је део ширег написа *Пљеваљска битка* који аутор припрема за штампу у издању ВИЗ ЈНА „Војно дело“.

¹⁾ *Зборник*, том III/1, стр. 68.

²⁾ Командант Арсо Јовановић, политички комесар Бајо Секулић, замјеник команданта Радован Вукановић и замјеник политичког комесара Бошко Буричковић.

³⁾ Укупна јачина Црногорског одреда за операције у Санцаку износила је 3.690 бораца наоружаних са 2.907 пушака, 14 митраљеза, 70 пушкомитраљеза, 6 лакших минобацача и једним топом 45 мм, затим 1.748 бомби и око 300 револвера. Ако се узме да су на један пушкомитраљез долазила два, а на топ и те-

ПЛАН НАПАДА

План је припремљен на основу података о јачини и распореду непријатељских снага у Пљевљима, које је прикупио Мјесни комитет пљеваљског среза.

Задачи батаљона постављени су овако.

Језеро-шарански батаљон имао је задатак да напада правцем Бездан — Читлук (сада градски парк) — Раскрсница, да заузме зграде гимназије, кућу Дебељевића гдје се сматрало да се налази радио-станица, нову зграду основне школе и кућу Лаза Шећеровића (обје на Раскрсници) ради хватања команданта дивизије који је ту становао. Трећа чета имала је задатак да од Требовине продужи Улицом Вука Кнежевића⁴) до Гласиначке улице и онда Гласиначком до Улице Рифата Бурџовића Трша којом треба да продужи ка центру града, а онда у правцу Стражице ради напада на зграду у којој је раније била основна школа.

Комски батаљон требало је да напада град са југоисточне стране, захватајући десним крилом пут низ брдо Голубињу, а лијевим рудник угља, оријентишући основне снаге према брду Стражици, пошто претходно заузме непријатељеве објекте који му буду на путу. Друга (Морачка) чета имала је задатак да изађе на брдо Плијеш и отвори ватру прије него друге јединице отпочну борбу да би на себе привукла непријатељеву ватру. Касније, према ситуацији, требало је да дејствује и ватром и покретом преко горњег моста у правцу Стражице. Једна чета била је у резерви у рејону с. Потрлице.

Ускочко-дробњачи батаљон имао је задатак да напада правцем Шевари — Серат — Стражица. Главни објекти које је требало заузети били су отпорна тачка код врела Пркос, електрична централа и основна школа на Серату и зграда среског начелства у којој се налазила команда дивизије. Један вод из 3. чете имао је задатак да се одвоји од главнине и наступа правцем Ђеотинска улица — поље Селмановића — мост на Брезници, а одатле лијевом страном Брезнице преко Жабњака ка Стражици. Чета „Чајниче“ која је формирана на Његовући од ранијег Ускочног батаљона и била непосредно под командом штаба одреда, имала је задатак да 29. новембра навече посједне пут Пљевља — Чајниче, између с. Готовуше и Крћа, и да спријечи продор непријатеља од Чајниче.

Зетски батаљон, ојачан четом батаљона „Бијели Павле“, имао је задатак да напада правцем с. Гуке — Војна болница — Балибегово брдо, садејствујући лијевом сусједу у току напада на непријатељске касарне у Доловима.

шки митраљез по 5 бораца, онда је ненаоружаних у одреду било укупно око 550 људи. Муниције је било у просјеку на пушку по 80 метака, на пушкоми-траљез 200, на митраљез 1.000, на минобацач 30 мина, а за топ је било 20 граната. Резервне муниције није било. (Зборник, том III/1, стр. 215 и 216.)

Према припремљеном плану, непосредно у нападу на Пљевља требало је да учествују 7 батаљона и Пљеваљска чета, чија је укупна јачина износила 2.500 бораца са оружјем.

⁴) Да би објашњења била јаснија узети су садашњи називи улица.

Батаљон „Бијели Павле“ имао је задатак да напада правцем Велики Богишевац, а затим да продужи према непријатељевим касарнама на Доловима.⁵⁾

Ловћенски батаљон добио је задатак да напада правцем Дебело брдо — Сјењак; да дијелом снага заузме зграде у подножју Малог Богишевца, а лијевим крилом да захвати крстасту касарну и зграде око ње. Са дијелом снага требало је продужити преко муслиманског гробља, обезбјеђивати се од града и нападати касарне у Доловима.

Батаљон „Пеко Павловић“ имао је задатак да заузме Главицу код манастира Св. Тројице и отпорну тачку западно од ње на путу од Руднице ка Моћевцу; са двије чете продужити у град с тим да једна заузме зграду основне школе у Моћевцу, а затим наступати ка центру и заузети карабинијерску станицу и Бегов хан. Друга чета да наступа десном страном потока Брезница, Улицом Душана Обрадовића и даље преко Бојовине у правцу велике џамије гдје заузети кућу поред бив. Шумске управе, зграде Гајрета и двије зграде у Улици Бориса Кидрича.

Батаљон „Бајо Пивљанин“ имао је задатак да нападне непријатељско утврђење Јагњила код Трлице, источно од Пљеваља, а затим да изађе на пут на Трлици и спријечи продор непријатеља од Бијелог Поља и Пријепоља у правцу Пљеваља, односно да спријечи повлачење непријатељевих снага из Пљеваља тим правцима. Једна чета овог батаљона имала је задатак да заједно са Милешевском четом нападне италијанску посаду у с. Бучју на путу Пљевља — Дудо и спријечи продор непријатеља од Рудог према Пљевљима.

Батаљон „18 октобар“ имао је задатак да до зоре 1. децембра избије на пут Пријепоље — Пљевља у рејону Савин лакат, Јабука и спријечи продор непријатеља од Пријепоља према Пљевљима. Једна чета требало је да посједне положај на Михајловици.

Поред задатака Црногорском одреду, истом заповијешћу одређени су задаци и неким санџачким партизанским јединицама, док су неке добиле задатак још прије тога.⁶⁾

Бјелопољска чета имала је задатак да онеспособи за саобраћај пут Бијело Поље — Пљевља у рејону Коврен, Тјешањ и да спријечи продор непријатељевих снага тим правцем.

Милешевска чета добила је задатак 25. новембра да затвори правац Рудо — Пљевља у тјеснацу Сутјеске, а један дио чете да учествује у нападу на италијанску посаду у с. Бучју заједно са четом батаљона „Бајо Пивљанин“.

Пљеваљска чета била је подијељена по батаљонима Црногорског одреда који су учествовали у нападу на Пљевља. При сваком штабу

⁵⁾ Преживјели чланови штаба батаљона кажу да њихов батаљон није имао задатак да даље наступа послије заузимања Малог Богишевца, већ да ту чека даље наређење. Међутим, Бошко Ђуричић, заменик комесара одреда који је командовао том групом батаљона, и Мићо Зорић који је преписивао заповијест, кажу да је батаљон имао задатак да послије заузимања Малог Богишевца продужи у правцу Долова.

⁶⁾ Зборник, том III/1, стр. 137.

батаљона, команди чете и са водницима био је по један борац, односно старјешина, да би им показао терен, мада су то могли да чине само они који су раније живјели у Пљевљима, јер је онима са села терен био непознат исто као и борцима из батаљона Црногорског одреда. Пошто је било више бораца него штабова батаљона, команди чета и водника, то је у чете упућивано више њих. У ствари, иако је било предвиђено да се крећу са штабовима и командама, односно водницима, они су учествовали у борби као борци, односно бомбаши.

НЕПОСРЕДНЕ ПРИПРЕМЕ ЗА НАПАД

Дана 27. новембра навече, јединице Црногорског одреда извршиле су покрет са Неговуђе правцем с. Алуга — Будечевица — Битинско поље. Одатле су наставили марш у двије колоне, јер су према плану напада формиране источна и западна група батаљона. Источну су сачињавали батаљони Ловћенски, „Пеко Павловић“, Језеро-шарански, Комски, „Бајо Пивљанин“ и „18. октобар“, а западну Ускочко-дробњачки, Зетски и „Бијели Павле“. Источна група стигла је 28. новембра ујутру на просторију с. Маоче, с. Кордовина, с. Мијаковићи, а западна у рејон с. Глибаћа. На тим просторијама групе су остале до 29. новембра навече. У току ноћи 29/30. новембра источна група стигла је у рејон с. Адравићи, с. Крњача, а западна у рејон Горња и Доња Брвеница. Батаљон „18. октобар“ одвојио се од источне групе 29. новембра у Маочу приликом покрета и продужио правцем Козица — Обарде гдје се задржао све до 30. новембра навече. Према првобитном плану напад на Пљевља требало је извршити 29/30. новембра, али је због закашњавања јединица источне групе одложен за 24 часа.

У Пљеваљском срезу, а нарочито на просторији између ријека Таре и Ђеотине извршене су веома обимне политичке припреме становништва. Још прије доласка јединица Црногорског одреда, народ у пљеваљском срезу знао је за њихов долазак, али да се не би открио план напада на Пљевља, објашњавало му се да те јединице долазе у Санџак ради повезивања слободних територија Србије и Црне Горе. У ствари, кад је одред прешао Тару није била више никаква тајна да се врше припреме за напад на Пљевља. Радило се веома активно на прикупљању хране на добровољној основи, тако да је уз нешто купљене хране обезбијеђена довољна количина за исхрану јединица. Било је и већих и мањих група наоружаних људи које су кретале самоиницијативно ка Пљевљима и тражиле да и оне учествују у нападу. Од њих је ангажована у борби само једна група из пренђанске општине, која је упућена на брдо Плијеш гдје се налазила чета из Комског батаљона.

Тридесетог новембра прије подне, командант и политички комесар одреда одржали су састанак са штабовима батаљона и командама чета Ловћенског, Језеро-шаранског, Комског батаљона, батаљона „Бајо Пивљанин“ и „Пеко Павловић“, као и борцима односно руководиоцима из Пљеваљске чете који су одређени са овим јединицама. На састанку

су детаљно разрађени задаци. Исти такав састанак и у исто вријеме одржали су са штабовима батаљона и командама чета Ускочко-дробњачког, Зетског и батаљона „Бијели Павле“ замјеник политичког комесара одреда и секретар Мјесног комитета плјеваљског среза Велимир Јакић на брду Гостеч.

Кад је Врховни штаб добио извјештај Ивана Милутиновића од 20. новембра, у коме је речено да је Црногорски одред упућен у Санџак и да ће извршити напад на Пљевља, друг Тито је преко Главног штаба за Санџак упутио наређење штабу Црногорског одреда да се Пљевља не нападају. Штаб одреда није поступио по томе. Био је убијеђен да ће Пљевља бити лако заузета.

Све јединице одређене за напад кренуле су ка полазним положајима 30. новембра навече. Но, штаб одреда није тачно израчунао колико времена треба за тај марш па су батаљони источне групе стигли прерано и морали неколико часова чекати напољу на јаком мразу.

Док су јединице Црногорског одреда наступале према Пљевљима, рачунајући да ће непријатеља послје кратке борбе присилити на предају, Италијани су спремно чекали на спољним положајима и по граду у отпорним тачкама, јер су очекивали напад, 30. новембра њихов штаб дивизије објавио је путем плаката, а и добошар је то саопштавао, да ће комунисти напасти Пљевља, па је наређено грађанству да се за више дана обезбиједи храном и водом, јер ће бити убијен сваки онај ко буде нађен на улици. Но, ово није било познато штабу одреда.

У Пљевљима се тада налазио штаб 5. италијанске алпијске дивизије „Пустерија“ и њени делови састава: батаљон „Тренто“, двије батерије 5. артиљеријског алпијског пука, једна чета батаљона „Белуно“, 12 тешких минобацача и један мјешовити инжињеријски батаљон. Према извјештају команданта дивизије „Пустарије“ укупна јачина свих ових снага износила је око 2.000 људи.⁷⁾ Распоред ових снага дат је у скици 2.

БОРБЕ У ТОКУ НОВИ

Језеро-шарански батаљон кретао се од Адровића преко Црљеница и прије времена (око 2,15 часова) стигао до Бездана, односно до извора потока Брезнице.

Очекујући напад, Италијани су рефлекторима осветљавали околину града, а артиљеријом тукли долину куда су очекивали и куда су стварно наступале јединице. То је било и на правцу кретања Језеро-шаранског батаљона. Схвативши да их је непријатељ уочио, штаб батаљона је одлучио да одмах изврши напад.

Прва чета наступала је по плану поменутих основним правцем; са њом је био политички комесар батаљона. Друга и 3. чета, са коман-

⁷⁾ Зборник, том III/4, док. бр. 183.

дантом и замјеником политичког комесара, наступале су преко Читлука с тим што је од Требовине требало да свака пође на свој задатак.

Крећући се Читлуком, и то више према Брезници, главнина батаљона стигла је у висину Дома народног здравља. Ту је непријатељ на њу отворио митраљеску ватру од које је, поред осталих, смртно рањен командант батаљона Душан Обрадовић. У комешању које је настало један вод 3. чете пребацио се на десну страну Брезнице и прије зоре се повукао. Но, главнина је ипак продужила до Требовине, али без неког војничког поретка. Пошто је на Требовини поразбијала сијалице да би олакшала кретање, 2. чета кренула је уз Улицу првог децембра ка Раскрсници и основној школи. На врху ове улице налазио се непријатељев митраљез и тукао борбени поредак чете, али непрецизно, тако да није било губитака. Кад је чета стигла на Раскрсницу, непријатељ се повукао у школу, остављајући постоље од митраљеза.

На Раскрсницу су стигли Жабљачки вод и вод Жугића, а десно од њих уз вртове према основној школи нападао је вод Јакшића. Група из Жабљачког вода није могла извршити задатак, тј. да ухвати команданта дивизије, јер је овај побјегао чим је код гимназије отпочела борба. Она је ипак напала Италијане у кући Шећеровића који су са сирата зграде давали јак отпор, бацајући свјежњеве бомби, али нијесу могли да издрже напад партизана па су побјегли кроз споредан излаз.

Неколико напада на зграду основне школе Италијани су одбили, иако су им партизани убацили бомбе кроз прозор. Група бораца ушла је у цркву и попела се на звоник одакле је успјешно тукла прозоре основне школе. У међувремену је свануло и они су ту остали до послије подне. У једном моменту у школи је дошло до прекида ватре, а онда су се чули вика и појединачни пуцњи. Партизани су то протумачили као њихово колебање, но нијесу имали потребних снага да им нанесу одлучујући ударац. Касније су Италијани ипак извршили неколико противнапада из школе али су били одбијени.

Трећа чета нашла се неочекивано такође у рејону основне школе на Раскрсници, и то са њене јужне стране. Она је са Требовине кренула одређеним правцем. У висини Гласиначке улице на њу је отворена ватра са минарета велике џамије. Ту је пао замјеник комесара батаљона Вук Кнежевић. Кад је остатак чете стигао до Улице Рифата Бурџовића Трша, било их је свега 18 па су закључили да не могу извршити одређени задатак и одлучили да заједно с 2. четом нападну непријатеља у основној школи. Стигли су само до јужне стране основне школе и одатле водили борбу све до зоре без везе са 2. четом. Кад је свануло, дио бораца повукао се с комесаром чете у правцу Трлице, а други је остао и даље у граду.

Прва чета стигла је до нове зграде гимназије, протјеравши непријатељску патролу на коју је наишла. На нову зграду гимназије извршио је напад Буковићки вод, али у њој није било непријатеља па је кренуо преко дворишта према старој згради гимназије. Кад су партизани дошли до непосредне близине зграде и бацили прве бомбе,

одједном су се отворили сви прозори и са њих су бачене бомбе и отворена је јака пушкомитраљеска ватра. Четири борца су погинула и седам их је рањено. Под заштитом ватре изнијели су рањенике до нове зграде гимназије, камо се повукао остатак вода и одатле водио борбу. О евакуацији рањеника није се нико старао. Четворицу су однијели њихови најближи рођаци, док су три тешка рањеника остала и даље у новој згради гимназије.

Први вод ове чете извршио је напад изнад гимназије али је дочекав јаком ватром из старе гимназије, куће Димитрија Милићевића и куће Дебељевића. Пошто је претрпио губитке, један се његов дио повукао, а други се ту задржао до зоре.

Комски батаљон извршио је напад такође прије предвиђеног времена, ускоро послѣ Језеро-шаранског батаљона. Беранско-андријевићка чета, на његовом десном крилу, напала је низ брдо Голубињу. Пред њом се повукла група од око 20 Италијана који су држали отпорну тачку код борове шуме и чета је избила на периферију сјеверно од Улице Вука Караџића. Пошто се непријатељ повукао, ова чета није у току ноћи водила борбу; у зору се повукла изузев двије мање групе које су остале, и то једна на периферији града у подножју Голубиње, а друга је дошла у нову зграду гимназије и са дијеловима Буковичког вода ту остала у току дана.

Трећа чета стигла је на периферију града у рејон Злодола. Кад је непријатељ освојио рефлаторима тај рејон и почео да га туче артиљеријом, међу борцима је настала пометња. Група од 15 до 20 бораца продужила је изнад Џеваира ка Вароши, тучена митраљеском ватром из куће Милице Росић, али је без губитака успјела да прође преко вртова. Остали дио чете се одмах повукао.

Беранска чета нападала је од Потрлице да би заузела зграду поште и непријатељеве ровове изнад рудника угља, а затим продужила ка Стражици. Један њен вод имао је задатак да обезбјеђује од горњег моста. Упркос више поновљених напада, ова чета није успјела да заузме пошту ни да се приближи Стражици па се и она ујутру повукла. Остала је само група од десетак бораца; она се ту задржала читав идући дан одбијајући нападе мањих дијелова, а навече се повукла.

Друга чета стигла је на Плијеш, пошто је борба код гимназије већ отпочела, и отворила ватру на непријатеља привукавши тако ватру његове артиљерије на себе. Није прошло много времена а ова се чета повукла према Калушићима. Група од десетак бораца стигла је на горњи мост, прешла га без борбе и продужила до кланице. Непријатељска стража напустила је мост чим је отпочео напад и склонила се под кланицу гдје је у води остала све до зоре, када се група из друге чете повукла.

Једна чета Комског батаљона била је у резерви и није учествовала у борби па се и она у зору повукла преко Трлице.

Ускочко-дробњачки батаљон стигао је на вријеме на периферију града. Чим је разминуо врело Чардак на њега је отворена јака митра-

љеска и минобацка ватра са Балибегова брда. Изложен убитачној бочној ватри коју није очекивао, батаљон се нашао у врло тешком положају, тако да је већ до врела Пркос претрпио осјетне губитке. Погинуо је замјеник политичког комесара батаљона Велимир Лаза-ревић, смртно је рањен командир 2. Туријске чете Миљан Грбовић, који је два дана касније умро, а рањен је и политички комесар батаљона Богдан Котлица. То је изазвало пометњу. Све три чете су се измијешале. Један број људи задржао се у кућама, а један дио из 3. чете почео је да се повлачи. Главнина батаљона наставила је борбу. Италијанска посада код врела Пркос присиљена је да се повуче уз Балибегово брдо до пута изнад Пркоса, гдје се задржала. Ту је већ био један митраљез који је одатле дејствовао читавог идућег дана.

Пошто је заузела Пркос, главнина батаљона продужила је дуж Улице ослобођења у правцу електричне централе, док је група бораца остала по кућама. Стигавши до раскрснице Улице ослобођења и Бобовске улице, већина је продужила Бобовском у правцу школе на Серату, а један вод из 2. туријске чете прешао је на лијеву страну Брезнице да би приликом напада на централу садејствовао са источне стране, из Брезничке улице. Због непријатељеве ватре из непосредне близине са источних падина Балибегова брда једна група се задржала код кућа на овој раскрсници. У школи на Серату није било непријатеља па је напад продужен ка електричној централли. Група бораца убила је стражара пред вратима, убадила бомбе и заузела приземље централе, али су се Италијани повукли на спрат дајући отпор. Ускоро је пристигла још једна група партизана, али су и Италијани у међувремену добили појачање. Како је већ било свануло артиљерија са Стражице тукла је непосредно око централе, па су партизани били приморани да је напусте и да се повуку у Бобовску улицу.

Зетски батаљон је на вријеме стигао до полазног положаја. Десно, правцем болница — Балибегово брдо, требало је да наступа 1. зетско-подгоричка, а лијево, на затвор и касарне, 2. љешкопољско-љешанска чета. Прва се у ствари одмах повукла. Томе је доста допринијела неодлучност командира чете.⁸⁾

Љешкопољско-љешанска чета напала је и заузела затвор и ослободила затворенике. Неки су га одмах напустили, а неки су остали. Чета је продужила ка касарнама, али није успјела да их заузме. Пошто покушаји да се повеже са 1. четом, која се већ била повукла, и са батаљоном „Бијели Павле“, који је већ био заузео Мали Богишевац, нијесу успјели, и ова се чета повукла у зору.

Батаљон „Бијели Павле“ још није био стигао на Велики Богишевац кад је отпочела борба у граду па је морао да пожури. За напад на Мали Богишевац одређене су 1. и 4. чета, а 3. је остала у резерви на Великом Богишевцу. Прије поласка у напад изабрана је група јачине око 40 бомбаша — добровољаца који су ишли са деснокрилном четом. Непријатељ је освјетљавао терен рефлекторима, а митраљезима тукао од крстасте касарне, али губитака није било.

⁸⁾ Архив Историјског института Црне Горе, бр. 3821, II, 7—16 (42).

Кад су бомбаши дошли на блиско одстојање од непријатељевог утврђења, извршили су снажан јуриш. Десетине и десетине бомби експлодирале су уз огроман руменоплави пламен. Италијани су се предали. Заробљено их је око 30, а заплијењена су два тешка митраљеза, неколико лаких минобацача и муниција.

Послије заузимања Малог Богишевца ове двије чете су се задржале на малом простору, у самом утврђењу. Било је предлога да се продужи с нападом у правцу логора, а кад се то хтјело учинити, било је касно. То је био свакако један од пресудних момената у току напада на Пљевља. Да је батаљон „Бијели Павле“, последије заузимања Малог Богишевца, продужио у правцу логора на Доловима и повезао се лијево и десно са Ловћенским, односно Зетским батаљоном, судбина Балибегова брда била би ријешена.

Ловћенски батаљон наступао је правцем Дебело брдо — Сјењак.⁹⁾

Кад је батаљон разминуо Сјењак и дошао до првих зграда, дочекала га је јака непријатељева ватра. Командант је наредио јуриш. Но, прије него је јуриш извршен, повучени нечијим покликом: „Побјегоше Италијани!“ борци су кренули као лавина ка рововима из којих се у ствари Италијани уопште нијесу били повукли. У налету нешто их је убијено а 8 је заробљено.¹⁰⁾

Послије тога 1. чета је наставила да напада десно, заузела неколико магацина и продужила у правцу логора. Друга чета, на лиjevом крилу, напала је крстасту касарну и зграде око ње. Успјела је да заузме само официрску мензу. Ту се задржала и продужила борбу. Трећа и 4. чета продужиле су између ове двије у правцу муслиманског гробља, а једна је патрола стигла и до Јалије. На тој линији јединице су остале до зоре.

Батаљон „Пеко Павловић“ наступао је долином Бисерке у правцу манастира Св. Тројице. Позади Главице чете су добиле задатке.

Трећа, Кочанско-требијешка, чета пошла је на отпорну тачку на путу западно од Главице. Са њом је био и политички комесар батаљона. Кад се чета примакла рову, бомбаши су бацали бомбе, али налет није био довољно снажан па је успјех изостао. Кад је свануло чета је на брисаном простору трпјела осјетне губитке од ватре артиљерије и минобацача, па је почела да се повлачи. Међу рањеним био је и политички комесар батаљона.

Прва, Граховско-рудињанска, чета нападала је Главицу. Пошто је њен пут до циља био краћи него деснокрилној чети, требало је да баца бомбе тек кад отпочне борба код Кочанско-требијешке чете.

⁹⁾ Приликом издавања задатака овом батаљону командант је рекао да, иако успјех напада уопште не долази у питање јер је сигуран да ће Пљевља бити заузета, војничка дужност налаже да им саопшти, уколико би евентуално дошло до повлачења, да ће зборно мјесто батаљона бити у Адровићима. То је уједно био једини случај да је штаб батаљона одредио зборно мјесто уколико би дошло до повлачења.

¹⁰⁾ Према сјећањима Блажа Јауковића, Данила Кнежевића, Сава Бурића и Богдана Гледовића.

Напријед је ишло 5 бомбаша, а позади њих вод Рудићана. На подножју Главице бомбаше је дочекала непријатељска патрола, али је одмах побјегла. Бомбаша су стигли до жичане препреке пред непријатељевим рововима и све до зоре чекали вод који је требало да заједно са њима изврши напад, али он није дошао. Кад је свануло бомбаша су пошли да га нађу. Нису пронашли ни вод ни команду чете.

Жупско-пљешивачка чета кренула је од манастира путем испод Главице ка згради основне школе у Моћевцу.¹¹⁾ Пошто су двије патроле извјестиле да у школи нема непријатеља, чета је пришла до саме зграде. У том моменту на згради су отворени сви прозори и партизани су били засути бомбама и пушкомитраљеском ватром. Само 1. и 2. вод имали су 3 мртва и око 11 рањених.

Главнина чете се повукла носећи рањене другове, а у граду је остао само командир са групом бораца. Они су се идућег дана увече повукли.

Четврта, Бањско-вучедолска, чета спустила се од манастира до Брезнице, а одатле улицама Душана Обрадовића, Ивана Милутиновића, Сутјеске и преко Бојовине избила у Улицу Вука Кнежевића код велике цамије, гдје је нападала утврђену кућу у којој се налазила непријатељева посада. Послије краће борбе, у којој је погинуо замјеник команданта батаљона Лазар Радојевић, главнина чете повукла се уз поток Брезницу, док је једна група продужила преко Требовине према Дому народног здравља, гдје је, иако мала, напала Италијане и заробила око 20. У борби је погинуо комесар чете Блажо Миљанић. Отуда су, водећи заробљене Италијане, кренули према Улици Вука Караџића да би се повезали са Језеро-шаранским батаљоном. Међутим, дочекани јаком ватром из старе зграде гимназије и из куће Димитрија Милићевића, повукли су се према Брезници, остављајући заробљенике.

Батаљон „Бајо Пивљанин“ (без једне чете) напао је утврђење Јагњила у одређено вријеме, али пошто тамо непријатеља није било, једна чета је упућена на Трлицу, а једна је остала на Јагњилима. У том распореду батаљон је остао све док се није разданило, односно док је наишао Комски батаљон који се повлачио, па се и он повукао у Адровиће.

Чета „Лимо Барјактар“ из батаљона „Бајо Пивљанин“ стигла је 30. новембра навече у рејон с. Бучје и ту се повезала са Милешевском четом ради напада на италијанску посаду. На састанку команди ових чета донесен је заједнички план за напад. Чета „Лимо Барјактар“ и 15 бораца из Милешевске чете требало је да нападну италијанску посаду, док је Милешевска чета имала задатак да затвара правац Рудо — Пљевља у тјеснацу р. Сутјеске. Напад је био енергичан и Италијани су последије краће борбе приморани на предају. У борби је убијено 6 а заробљено 24 непријатељска војника.

Првог децембра ујутру моторизована колона италијанског 5. алпијског пука кренула је из Пријепоља према Пљевљима да би при-

¹¹⁾ Архив Историјског института Црне Горе, бр. 3821; II, 7—6 (42).

текла у помоћ нападнутом гарнизону. Кад је та колона стигла у висину Савина лакта дочекана је из засједе снажном ватром батаљона „18. октобар“. Послије краће борбе Италијани су били приморани да се врате, претрпјевши осјетне губитке. Заробљено је око 70 војника и официра. Заплијењено је 12 камиона, неколико мотоцикла, једна радио-станица и друга разна опрема.

БОРБЕ У ГРАДУ У ТОКУ ДАНА

Чим је свануло, непријатељ је почео да туче артиљеријом и минобацачима све положаје и упоришта у граду и ван града, односно терен гдје су се налазиле партизанске јединице. Са Стражице и Балибегова брда жестоко су тукли Мали Богишевац, гдје су се налазиле двије чете батаљона „Бијели Павле“. И док је батаљон заузео Мали Богишевац уз минималне губитке, сада их је имао далеко више. Само од једне гранате погинуло је 7 бораца. Видјећи да је нецјелисходно држати батаљон на тако малом простору, наређено је да се чете повуку из утврђења и посједну положај позади њега. Ускоро затим отпочела је противнапад непријатељева пјешадија из логора уз снажну подршку артиљерије и минобацача. Неколико противнапада је одбијено, али је непријатељ добио појачања. Чета која је била у резерви на Великом Богишевцу није уведена у борбу. Исто тако није интервенисао ни Ловћенски батаљон иако је могао да туче бочно италијанске снаге које су вршиле противнапад.

У таквој ситуацији двије чете батаљона „Бијели Павле“ нијесу могле одољети па су почеле да се повлаче. Чета у резерви повукла се у правцу Брвенице, и то доста неорганизовано. Из ње су упућени политички комесар и група бораца по рањенике; успјели су да их изнесу са преврјалишта које се налазило позади Великог Богишевца.

Повлачење батаљона, односно заузимање Малог Богишевца од стране Италијана, довело је Ловћенски батаљон у врло тешку ситуацију — нашао се у долини између Малог Богишевца и брда изнад крстасте касарне на које су послје повлачења батаљона „Пеко Павловић“ Италијани избили и посјели бункере. Иако су их борци Ловћенског батаљона на вријеме учили, нијесу на њих отварали ватру, јер су вјеровали да то нијесу Италијани. Тако су се Италијани нашли бочно и у позадини Ловћенског батаљона, па је командант батаљона Перо Ћетковић наредио јединицама да се повлаче. Око пола батаљона повукло се заједно са штабом, а друга половина остала је у граду, код крстасте касарне и магацина у подножју Малог Богишевца.

И батаљон „Пеко Павловић“ повукао се кад је свануло, изузев мањих дијелова који су се још налазили у граду. Четврта, Луковска, чета која је била у резерви, није ни улазила у борбу, а исто тако ни 1. граховско-рудињанска, изузев команде чете са групом бораца.

Команди Граховско-рудињанске чете, пошто у току ноћи није био извршен напад на Главицу, измакла је већина људства из руку.

Ујутро је ова команда са неколико бораца и 3 бомбаша ипак кренула да изврши напад на Главицу, иако је то са десетак људи било бескорисно, поготово што су се остале јединице већ повлачиле, а Мали Богишевац поново био у рукама Италијана. Ипак, ова група, са командиром чете на челу, дошла је до жичане препреке, бацила неколико десетина бомби у италијанске ровове, а онда застала, јер преко жичане препреке није могла да пређе. Непријатељ се убрзо прибрао и засуо је бомбама и митраљеском ватром. Командир чете Илија Миловић и још неколико другова су погинули, а сви остали су теже или лакше рањени. Преживјели су се повукли.

Првог децембра ујутро главнина партизанских снага које су нападале Пљевља неорганизовано се повлачила. Јединице су ишле правцима којима су и наступале. Штаб одреда није утицао на ток догађаја, односно на рад јединица. И док су се штаб и јединице повлачили тучени убитачном артиљеријском ватром, у граду су остале да воде читав дан борбу на живот и смрт главнина Језеро-шаранског, већа половина Ловћенског и главнина Ускочко-дробњачког батаљона. Ове јединице, препуштене саме себи и без икакве помоћи, биле су свјесне ситуације у којој су се нашле, а поготово кад су видјеле да се остале јединице повлаче. И поред тога, оне су у току читавог дана мушки одолијевале снажним нападима, тријећи при томе тешке губитке. Ни један борац није се предао нити је заробљен, изузев тешких непокретних рањеника.

Готово читава 1. чета Језеро-шаранског батаљона задржала се у новој гимназији и кућама око ње. Из првог вода остало је десетак бораца у једној кући. Са њима је било и неколико рањеника. Они су ту остали у току дана, а кад је дошла ноћ, повукли су се заједно са лакшим рањеницима. Остао је само тешко рањени Владимир Абазовић. Он је одбио да га носе, јер је рана била тешка, а напољу веома јака хладноћа.

Други, Буковички, вод задржао се до зоре у новој згради гимназије без икакве везе са командом чете. Вод није добио наређење за повлачење. Кад је погинуо водник Трипко Зарубица, његов замјеник је наредио да се са прозора контролише двориште и одбију противнапади. Пошто се разданило, готово сви преживели борци, сем рањеника, изашли су из зграде гимназије и пошли преко Улице Бука Рацића у правцу куће Милана Стојкановића, сматрајући да им је лакше наступати између кућа и напасти стару зграду гимназије. Али, непријатељ их је уочио и тукао ватром из митраљеза и минобацача, тако да је одједном било 12 мртвих и рањених. Лакши рањеници изашли су сами, а сви тешки смјештени су у кућу Стојкановића. Тако је од Буковичког вода, који је бројао 33 борца, остало свега 8 неповријеђених.

У међувремену је стигло у нову зграду гимназије 5 бораца из Комског батаљона са пушкомитраљезом. Чим је пушкомитраљез отпочео да туче прозоре старе зграде гимназије, непријатељева ватра је сасвим престала.

Око 10 часова непријатељева пјешадија, наступајући од Брезнице, покушала је да се уз подршку артиљерије и минобацача пребаца преко Читлука до нове зграде гимназије, али је дејством пушкомитраљеа била присиљена да се повуче преко Брезнице. Мало касније непријатељ је извршио противнапад од старе зграде гимназије, али је био одбијен. Око 14 часова противнапад је поновљен, али без успеха.

Кад је пао мрак 5 бораца из Комског батаљона и 3 из Буковичког вода одлучили су да се повуку. У новој згради гимназије остали су рањеници Јован Јауковић и Никола Милашиновић. Јауковић је дао пушку борцу Комског батаљона Ојданићу са ријечима: „Друже, ево ти моја пушка, јер ја остајем, па да не падне у руке фашиста“. У кући Стојкановића остало је 11 тешких рањеника.

Друга чета Језеро-шаранског батаљона остала је читав дан 1. децембра на Раскрсници, држећи блокиране непријатељеве снаге у згради основне школе и водећи тешку борбу. Пошто се разданило Италијани су извршили неколико противнапада, али су сваки пут били одбијени. И поред губитака, борци су се држали веома храбро. Иако их је било мало, показали су непријатељу да ће радије сви изгинути него се предати или у току дана пред њим одступити. Било је дивних примјера јунаштва и самоодрицања. У непосредној близини цркве смртно је рањен борац Јован Чворовић. Није могао да се помјери, јер му је снага била на измаку па је звао другове да му помогну. Било је мало изгледа да се може изнијети без нових жртава, јер је пао на брисаном простору. Па ипак је више бораца кренуло да га изнесе. Предухитрио их је Душан Каљевић говорећи: „Пустите мене, мања је штета ако ја погинем.“ Тучен непријатељевом ватром зграбио је рањеног Чворовића и изнио га, али је овај ускоро умро.

Послије подне, терен на коме се налазила 2. чета почели су да снажно туку артиљерија и минобацачи. Један топ довукао је непријатељ у воћњак близу муслиманске банке, преко пута данашњег парка код хотела „Зеленгоре“. Ипак најјаче је тукла артиљерија са Стражице. С времена на вријеме ватра се преносила у подножје Богишевца и код крстасте касарне, гдје су се борили борци Ловћенског батаљона. То је борцима Језеро-шаранског батаљона давало још више снаге, јер су видјели да нијесу сами у Пљевљима.

Пред вече, борци 2. чете који су се налазили у цркви и у њеној близини, повукли су се на сјеверну страну Улице првог децембра, јер су куће код којих су се налазили горјеле. Сада су држали угао између Улице првог децембра и Вука Караџића, а са сјеверне стране школе, између Улице Бошка Бухе и Првог децембра, налазио се Јакшића вод.

Пред саму ноћ Италијани су уз подршку артиљерије извршили противнапад јачим снагама. Али, и овај противнапад био је одбијен. Кад је дошла ноћ остатак 2. чете повукао се уз Голубињу. Са њим су изашли и лакши рањеници, док је 7 тешких рањеника остало. Било је ријечи и о томе шта да се ради са тешким рањеницима.

Закључило се да неће бити сигурнији ако их по великој хладноћи буду носили на рукама, јер носила нијесу имали, него ако их оставе. Борци су сматрали да Италијани неће убијати тешке рањенике, јер то не чини ни једна војска. Сјећали су се примјера из првог свјетског рата кад су појединци као тешки рањеници заробљени од стране аустроугарске војске, па су излијечени и вратили се. Сјећали су се такође да су прије неколико мјесеци, кад су ослободили Жабљак, сами заробили неколико десетина Италијана и не само што ни једног нијесу убили него су према њима били веома коректни.

И од 3. чете Језеро-шаранског батаљона остала је група од десетак бораца. Једни су били у згради „Братства“, а други у сусједним зградама, одакле су водили борбу против непријатеља код основне школе. Лакши рањеници изашли су касније уз Злодо. Сем 4 борца из 3. чете, у згради „Братства“ била су и 3 борца из 2. чете. Око 13 часова зграду су опколили Италијани и почели да убацују бомбе. Опкољени борци дошли су до закључка да је једини излаз да се пробијају под борбом. Отворили су ватру са по неколико метака и кренули на више страна. Четворица су успјели да се пробију, а три су погинула. Она четворица задржали су се код сусједних кућа и ту остали до ноћи, а неки и до пред зору идућег дана, очекујући да се поново изврши напад.

Борци Ловћенског батаљона који су остали у Пљевљима водили су борбу у току читавог дана. Они су се налазили у подножју Богишевца, и то у двије зграде гдје су раније били војни магацини и у официрској мензи код крстасте касарне. Мада су се, кад је свануло и почело повлачење, измијешали борци из свих чета, у зградама у подножју Богишевца били су борци из 1. чете. Код крстасте касарне били су у почетку борци из 2. чете, али су им се при повлачењу прикључили и борци из 3. и 4. чете. Командир чете Миленко Медиговић већ је био погинуо, а командир 3. чете Саво Бурић рањен.

Друга чета је добила наређење да се повуче, али се увидјело да је то веома тешко учинити све док се не заузму бункери изнад крстасте касарне. Група бораца са Владом Хаџићем, замјеником политичког комесара 4. чете покушала је да их заузме али је претрпјела губитке и није успјела. Хаџић је погинуо, а Илија Костић, замјеник комесара чете, тешко рањен и на том терену остао у току читавог дана. Покушај је поновила још једна група коју је предводио Ђуро Вујовић, комесар 4. чете, али је и он погинуо непосредно испред бункера, док су се остали вратили. Ситуација је била веома тешка те су појединци одбијали да иду на бункере јер су сматрали да иду у сигурну смрт.

У тако критичном моменту јавио се и комуниста Владо Мићуновић, да пође са једном групом да би заузели бункере. Он је стигао до улаза у бункер и бацио бомбу али је пао смртно погођен. Послије њега то исто је покушала још једна група са Илијом Гардашевићем на челу, али је и он пред бункером погинуо.

Људство које је остало налазило се у дрвеној бараци који је непријатељ прострељивао и наносио јој губитке. Непрекидно се гинуло,

па се покушало са извлачењем иако бункери нијесу били заузети. Три борца с пушкомитраљезом посјели су узвишење изнад коњушница да би на себе скренули непријатељеву ватру и тако олакшали извлачење осталих. Прва група која је покушала да се извуче била је засута прецизном и јаком непријатељевом ватром. Дошло је до колебања. Затим су кренуле још двије групе. Под непријатељевом ватром са три стране групе су се пробиле до у висину посљедњих зграда према Сјењаку.

У међувремену је наишла група бораца из 1. чете, напала и заузела бункер изнад крстасте касарне. Сада је ситуација постала нешто лакша и повољнија па се приступило убрзаном извлачењу. Успјело је да се пребаци 50 до 60 људи, који су се од Сјењака даље кретали источно од Великог Богишевца, кад су Италијани поново заузели напуштене бункере изнад крстасте касарне. Ситуација је поново постала веома тешка за оне борце који нијесу стигли да се извуку. Непријатељ је непрекидно гађао артиљеријом са Балибегова брда и Стражице, а довукао је и топ на врх муслиманског гробља. Тако је било све до пада мрака, кад су се преостали борци извукли носећи рањенике за које су знали. По другим зградама било је, наиме, тешких рањеника од којих су неки и остали.

Један вод 2. чете, са комесаром и замјеником командира, који је у току ноћи заузео официрску мензу, покушао је да под заштитом ватре пребаци дио бораца у зграду испред официрске мензе. Међутим, без успјеха. Неколико бораца је погинуло. Пошто је свануло, слали су курире да ухвате везу са штабом батаљона. Три су погинула одмах испред зграде. Везе са командиром чете такође није било. У 8 часова, кад се видјело каква је ситуација, донијета је одлука да се покуша са извлачењем. При изласку из зграде дочекала их је снажна ватра. Неколико бораца било је рањено, а међу њима замјеник командира, па се одустало од намјере. Овај вод је наставио борбу током читавог дана тучен снажном артиљеријском ватром. Зграда је срушена до темеља; већина бораца је погинула. Преостало је свега 6 бораца који су се падом мрака успјели пробити кроз непријатељев распоред на гробену изнад града. Сјутрадан ујутро ова група је стигла до штаба одреда.

Упркос тешкој ситуацији, борци су све до краја дана давали снажан отпор. Неки тешки рањеници, видјећи да не могу бити спасени, извршили су самоубиство. Тако се убио Павле Вукајловић коме су биле сломљене обје ноге. Иво Ђурашевић, кад му је нога одбијена, усправио се ослањајући се на њен остатак и гађао Италијане, али га је одмах покосио рафал пушкомитраљеза.

Слична или још тежа ситуација била је код 1. чете, односно њеног већег дијела, јер се један дио повукао. Око 40 бораца са командом чете утврдило се у двије зграде и одатле водило борбу. У току дана непријатељ је те зграде тукао артиљеријском, а касније и митраљеском ватром. Зграда у којој се налазио командир чете са једном групом била је од слабијег материјала и њени су се зидови брзо рушили

под ударцима граната. Курири који су у тој тешкој ситуацији упућивани штабу батаљона да би тражили помоћ, гинули су чим би изашли из зграде. Управо кад је донијета одлука да се борци из ове пребаце у другу, тврђу зграду, улетјело је неколико граната. Било је више мртвих и рањених. Командир чете изашао је напоље и рањен пао, а затим се усправио и стиснуто песницом окренуо према непријатељу. Непријатељски митраљез га је покосио.

И у другој кући ситуација је била све тежа. Кроз огромне отворе на зиду, створене експлозијом артиљеријских зрна, тукли су митраљеи и падале гранате наносећи нове губитке. Упркос томе борци су се мушки држали и непрекидно пружали отпор. Да би што дуже издржали у борби ставили су на врата и прозоре цаклове цемента пронађене у магацинима. Иза тих заклона стајали су бомбаши и пушкотитраљесци.

Кад су најзад Италијани дошли до убјеђења да више нико не може бити жив у зградама које су непрекидно тукли артиљеријском ватром, кренули су са двије јаче бомбашке групе којима су командовали официри ка кући гдје је био Јоветић са групом. Али прије него су дошли до зграде на њих су бачене бомбе и отворена јака пушкотитраљеска ватра. Више их је погинуло, а они који су остали живи спасли су се бјегством. Да би била што спремнија за одбрану и одбила непријатељеве нападе, Јоветићева група прикупила је бомбе од свих бораца и држала их поред прозора.

Крајем дана непријатељ је покушао да сломи отпор партизана ангажујући у борби и танкету. Али прије него се она и приближила згради, остала је на путу, јер је возач убијен.

Што је дан више одмицао број бранилаца се смањивао. Поједини другови који су бранили прилазе згради гинули су, а мјесто њих су долазили други. Нико се није двоумио кад је одређиван да иде на истакнуто мјесто или, тачније речено, у смрт, а поготово нико није ни помишљао на предају. Били су ријешени да се боре до посљедњег и да непријатељу нанесу што веће губитке. Договорили су се да онај ко остане посљедњи побије све рањенике како не би живи пали непријатељу у руке, а он сам да пође с бомбама према њему и јуначки погине. Да би оставили трага о својој јуначкој борби и погибији писали су пароле по зидовима. Командир им је рекао да ће се ту сви јуначки борити и храбро изгинути као некад њихови преци у кули Ђуришића кад су били опкољени од Турака.

Послије свега овога сваки је гледао да покаже што више јунаштва, без обзира на године или занимање. Марко Лаличић је изашао на врата и стојећи гађао Италијане кличући: „Знајте, фашисти, да ћемо данас сви изгинути али се нећемо предати!“ Док је те ријечи изговарао пао је смртно погођен. Од погинулих и тешко рањених другова узимане су бомбе и муниција да би се што дуже издржало у борби.

Пред саму ноћ непријатељ је довукао топове у непосредну близину зграде и почео да је туче. Под снажним ударцима граната рушили су се зидови, прашина је гушила, а видљивост се осјетно сма-

њила. Било је поново мртвих и рањених. Неки су рањени и по други пут. Да би губици били мањи, покупили су рањенике и повукли се у друге просторије правећи отвор на зиду. Код отвора спољњег зида према непријатељу остављена је група бораца да му не дозволи да дође до зграде.

Непријатељ је све јаче притискивао, истина, прије свега користећи технику. У непосредној близини зграде, у подножју Богишевца, поставио је и тешки митраљез. Јоветић и Ђуро Војводић пробили су кров на згради и посаду побили. Потом је дошла друга, али је и она побијена.

Најзад је почео да се спушта мрак. У згради је остала само још једна просторија из које су се борили. Мрак је навео на мисао да се може изаћи, односно пробити. Рањеници су предлагали да их здрави борци поубијају и онда сами да се пробијају, али то није прихваћено већ је одлучено да се пробијају заједно са свим рањеницима. Пошто на просторији у којој су се налазили није било врата на оној страни куда су хтјели да се повуку, излазили су кроз прозор, направили отвор на жичаној огради и извршили јуриш. Чим су пале прве бомбе непријатељ се повукао тукући од крстасте касарне и са Малог Богишевца. Међутим, та ватра није била прецизна. Рањеника је било толико да су на сваког долазила два здрава борца. Њихово извлачење било је заиста велики подвиг. Група је тек другог дана стигла у Адровиће, где је нашла свој батаљон.

И главнина Ускочко-дробњачког батаљона издржала је 1. децембра тешку борбу. Командант и његов замјеник прикупили су оно мало људства из 3. чете, које се још до зоре повукло, и покушали да нападну непријатељеве отпорне тачке на западним падинама Балибегова брда. Међутим, људство није више било способно ни за какве акције, па су се сви ускоро повукли према Брвеници.

Прва, 2. и дио 3. чете остали су у граду с тим што се мањи дио налазио у Шеварима, готово на периферији. Онај дио батаљона који је дошао до електричне централе задржао се у Бобовској улици. Већ се било увелико разданило кад је стигло још 30—40 бораца 2. чете, тако да је укупно било око 120 људи. Они су поново покушали да нападну централу. Најтеже је било пребацити се Бобовском улицом до у висини централе, јер је непријатељ држао под ватром раскрсницу Бобовске и Пренђанске улице. Ту је у пребацивању погинуо Матија Јакић. Непријатељ је са станице непрестано тукао из митраљеза и минобацача, а од електричне централе из пушкомитраљеза. Било је више мртвих и рањених. Рањен је и командир 3. чете. Због свега тога одустало се од напада.

Пошто повлачење у току дана није било могућно јер је читав крај од централе до периферије града био изложен дејству непријатељеве ватре, то је изгледало најбоље ту остати до ноћи и одбијати његове нападе. На улици, по кућама и између њих партизани су остали до ноћи, а онда су се почели по групама повлачити кроз Шеваре, преко вртова. Један дио повукао се у правцу Жидовића и даље ка Брвеници,

а један је прегазео Ђехотину и преко Плијеша дошао у с. Шумане. Из овог батаљона остало је 9 тешких рањеника на више мјеста по кућама, за неке се није ни знало гдје су, а они који су се повлачили мало су рачунали да ће главу изнијети.

УЗРОЦИ НЕУСПЈЕХА НАПАДА НА ПЉЕВЉА И ЊЕГОВЕ ПОСЉЕДИЦЕ

Као што се види, напад на Пљевља није успио. Претрпљени су знатни губици. Према непотпуним подацима, партизани су имали 211 мртвих и 271 рањеног. И непријатељ је имао велике губитке — 82 мртва и 170 рањених. За вријеме борбе у Пљевљима заробљено је око 60 Италијана. Они нијесу убијени, већ су приликом повлачења пуштени. Томе треба додати још око 10 мртвих и 80 заробљених италијанских војника и официра на Савином лакту и у Бучју.¹²⁾

Одмах послје напада команда дивизије „Пустерија“ је повукла своје посаде из Фоче, Горажда (на десној страни с. Дрине), Чајнича, Рудог, Нове Вароши и Сјенице. Осјетивши снагу партизана, Италијани су извршили јачу концентрацију снага да би тако били сигурнији. Фочу, Горажде, Чајниче и Рудо предали су четницима, Сјеницу одбору српске и муслиманске реакције, а Нову Варош су заузеле партизанске снаге истог момента када су је Италијани напустили. И остала мјеста која су Италијани напустили, изузев Сјенице, посјеле су партизанске снаге.

Одред је стигао у Санцак посљедњих дана новембра, па и да је одмах продужио за Србију стигао би исувише касно и његово присуство не би тамо могло измијенити ток догађаја, јер су непријатељске снаге пред којима су се повлачили партизански одреди биле веома јаке. Но, његовим нападом на Пљевља, односно оним што је успијело послје тога, много је олакшан положај партизанских снага које су се повлачиле из Србије и 30. новембра послје подне почеле да стижу у Санцак. Ни италијанске јединице из Нове Вароши, нити из било ког другог гарнизона у Санцаку, нијесу им пошле у сусрет нити су ма шта предузеле да би омеле њихово повлачење. Основни разлог неактивности ових италијанских снага тих дана био је напад на Пљевља.

Долазак Црногорског одреда у Санцак и напад на град позитивно су се одразили на даљи развитак народноослободилачке борбе у том крају. У очима народа, који је до тада виђао само мање чете, порасла је вјера у јачину нашег покрета. Под тим утиском долази до све већег активирања народа и ступања у партизанске јединице.

Да је напад успио, односно да је одред умјесто напада на Пљевља изводио мање акције у Санцаку, стицао искуства, наоружавао се, то би сигурно имало далеко веће позитивне посљедице за развој устанка у Црној Гори, а и уопште. Послје неуспјелог напада већина

¹²⁾ Зборник, том III/1, стр. 345; Зборник, том III/4, стр. 454; Архив ВИИ, бр. рег. 8/4, к. 1671.

бораца одреда се вратила за Црну Гору, а од мањег дијела су формирана 2 батаљона — који су ушли у састав 1. пролетерске. Иако су и ови повратници наставили да се боре у Црној Гори, сигурно би могли бити боље употрејебљени да су остали у Санџаку и ту сачекали Врховни штаб, који је баш тада приступио формирању бригада чији је значај за даљи развој устанка познат.

Кад се детаљно и свестрано анализира овај судар наших и непријатељевих снага може се доћи до закључка да су, додуше по цијену знатних губитака, Пљевља могла бити заузета, само да се боље руководило нападом. С тим у вези поставља се питање који су онда узроци неуспјеха?

Основни узрок неуспјеха су слабости командовања.

Непријатељ је био потцијењен. Под утицајем снажног одушељења са којим се кренуло на Пљевља, рачунало се на релативно лак успјех. Људство и команда нијесу били припремљени за све оне тешкоће које су их чекале у нападу на тако јак и за одбрану припремљен гарнизон. Рачунало се на изненађење које није било остварено. Умјесто непријатеља, партизани су били изненађени његовим жилавим отпором и сопственим неуспјесима.

Полазећи од такве погрешне претпоставке и план напада имао је озбиљнијих слабости. Умјесто да се обезбиједи надмоћност снага за напад на главне објекте спољне непријатељеве одбране, односно оне у граду или комбиновано и једне и друге, јединице су се исцјепкале и развукле на широком простору. Нијесу уочени главни објекти од којих је зависило све, посебно значај Стражице и Балибеговог брда. Требало је на њих упутити главне снаге, најјаче, а тако није урађено. Распоред и задаци дати су прије него су се јединице и прикупиле, па је и због тога дошло до постављања нереалних задатака. Тако је Зетски батаљон, који није имао ни 200 наоружаних бораца, требало да заузме Балибегово брдо, други објект по важности. И не само то. Штабу одреда морало је бити јасно да ако Зетски батаљон не изврши задатак, неће га моћи извршити ни Ускочко-дробњачки, јер је непријатељ са Балибегова брда могао да туче бочно и његову позадину, како је у ствари и било. За ојачање Зетског батаљона одређена је чета из батаљона „Бијели Павле“, али је и она остављена у резерви. Да би гријешка била још већа, ни читав Зетски батаљон није одређен на Балибегово брдо већ само једна чета, дакле таман онолико колико је било одређено за било који објект у граду. На Стражицу, главни објект, била је упућена у ствари једна чета, и то да на њу напада тек пошто изврши други задатак.

Један од узрока неуспјеха био је и тај што је напад касно извршен. Да је, мјесто у 4 часа ујутро, напад извршен 30. новембра у 20 часова, ситуација би била сигурно сасвим другојачија. Више би било времена за ноћну борбу и груписање снага према потреби, а отпор непријатеља би прије попустио. Треба имати у виду да је непријатељ положио оружје гдје год је био енергично притиснут. Заузимање Малог Богишевца и још неких објеката то најбоље потврђује. Сем тога,

кад Пљевља и не би била заузета, у ноћном повлачењу губици би били минимални.

Посебно мјесто припада слабости командовања у току напада. Није била обезбијеђена међусобна веза и садејство јединица. Због исцјепканости штабови батаљона нијесу могли имати јединицу као цјелину у рукама. Рачунајући да успјех не долази уопште у питање, није предвиђено шта да раде јединице ако се град до зоре не заузме. Да им је наређено да се на достигнутој линији учврсте, међусобно повежу и дејствују, односно сачекају наређење за даљи рад, ситуација би била сасвим другојачија. Случај јединица које су остале у граду и у току дана успјеле тамо да се одрже и то на три сасвим супротне стране града, под условом кад се главнина повукла, то најбоље потврђује. У току борбе, поготово у току дана, није остварен никакав утицај штаба одреда. Јединице су биле препуштене саме себи и радиле су како су саме нашле за сходно или биле присиљене да раде.

У сагледавању свих тих слабости требало би дати прво мјесто и немању довољног искуства уопште, а посебно у нападу на градове. Ослањајући се на полет устанка мислило се да се може више него што се могло, па је у почетку нашег НОР-а било више сличних неуспјеха нарочито у нападу на градове. Међутим, у нападу на Пљевља изгледа да тај раскорак између онога што се хтјело и могло није могао да буде велик. Располагало се респективном снагом. Јединице, борци, су имали и одређено борбено искуство и крајњу спремност да се заложу у борби. Штаб је могао реалније и боље да процијени непријатеља и у вези с тим изради план и оствари командовање у току борбе.

Несумњиво, било је и других слабости. Јединице које су сачињавале одред биле су тек формиране. Борци су већ учествовали у борбама са Италијанима, али не у овим јединицама и под овом командом. Да су се те јединице учврстиле у мањим окршајима сигурно би са више успјеха могле да се боре и у нападу на Пљевља.
